VYUŽITÍ INTERNETU PRO ZÍSKÁNÍ VÝZKUMNÝCH DAT SOCIOLOGICKÉHO CHARAKTERU OD SPECIFICKÝCH CÍLOVÝCH SKUPIN (MINORITY, SUBKULTURY)

The use of internet for accumulation of sociological research data from specific target groups (minorities, subcultures)

11: 401–405, 2009
ISSN 1212-4117

Veronika Kubelová, Alena Kajanová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce a sociální politiky

Summary

The article deals with a description of particular possibilities of using internet for the sociological research and specifically for the research of certain minorities and subcultures, which are difficult to study due to their closed nature and which mainly call for a specific attitude due to enhanced requirements for saving anonymous nature of the research. The article describes particular tools applicable within the framework of the research through the mediation of internet: web interface, discussion fora, distribution of questionnaires by electronic mail and secondary analysis of data from web sites or discussion fora. The first two methods mentioned are documented by the authors by way of a particular example – the homosexual minority and freetekno subculture, where, due to considerably closed nature of the two target groups, the use of internet for the research was shown to be the most suitable form of the solution.

The authors summarize advantages of the internet research, primarily enhancement of the attainability to respondents and increase in the validity of results thanks to so called self-selection of respondents (completed only by these respondents who intend to do so). The internet research furthermore reflects the time flexibility and anonymity of the respondent, which can increase his/her willingness to participate, offers improved possibilities of the feedback, and last but not least, simplifies the evaluation of the data accumulated, and minimization of costs (time and material).

The authors do not omit even negative factors of the internet examination – the anonymity reducing the reliability and control of the respondent, low degree of representation (due to incomplete coverage of all the age groups and social circles) or implausibility of results obtained with the help of the secondary analysis of internet data.

The use of internet as an environment of the sociological research as well as offer of companies specialized in this field is ever being extended. However, there is a question, whether or not this trend will affect the willingness of respondents to cooperate in the research.

Key words: internet – research – web interface – discussion groups – minority – subculture

Souhrn

Článek se zabývá popisem jednotlivých možností využití internetu pro sociologický výzkum, specificky pak pro výzkum některých minorit a subkultur, k nimž je obtížné proniknout z důvodu jejich uzavřenosti a které vyžadují především vzhledem k zvýšené potřebě zachování anonymity specifický přístup. Článek popisuje jednotlivé nástroje, využitelné v rámci výzkumu prostřednictvím internetu: webové rozhraní, diskusní fóra, rozesílání dotazníků elektronickou poštou a sekundární analýzu dat z webových stránek či diskusních fór. První dvě uvedené metody autorky dokumentují konkrétní ukázkou příkladu – homosexuální menšina a freetekno subkultura, kde se vzhledem k značné uzavřenosti obou cílových skupin využití internetu pro výzkum ukázalo jako nejvhodnější forma šetření.

Autorky shrnují výhody internetového výzkumu, v první řadě zvýšení dostupnosti respondentů a zvýšení validity výsledků díky tzv. samovýběru respondentů (vyplní pouze ti, kteří vyplnit chtějí). Internetový výzkum dále reflektuje časovou flexibilitu a anonymitu respondenta, což může zvýšit jeho ochotu ke spolupráci, skýtá lepší možnosti zpětné vazby a v neposlední řadě pak zjednodušení vyhodnocování získaných dat a minimalizaci nákladů (časovou i materiální).

Autorky neopomíjejí ani negativní faktory internetového šetření – anonymita snižující naopak věrohodnost a kontrolu respondenta, malá reprezentativnost (díky neúplnému pokrytí v rámci všech věkových a sociálních vrstev) či nevěrohodnost dat získaných pomocí sekundární analýzy dat z internetu.

Využití internetu jako prostředí sociologického výzkumu se stejně jako nabídka firem, které se na něj specializují, stále rozšiřuje. Otázkou zůstává, zda se tento trend neodrazí na ochotě respondentů na výzkumu participovat.

Klíčová slova: internet – výzkum – webové rozhraní – diskusní skupiny – minorita – subkultura

ÚVOD

Využití internetu k získání dat je dnes v rámci marketingových firem poměrně rozšířené. V rámci sociologických výzkumů je preferována spíše klasická metoda získávání (kvantitativních) dat prostřednictvím rozdaných/rozeslaných dotazníků, případně interview.

Internet stále představuje nepříliš věrohodný zdroj dat. Anonymní prostředí neumožňuje kontrolu respondentů, kteří jsou pro výzkum vybráni, tudíž není zaručeno, že zapojení respondenti budou skutečně odpovídat požadavkům výzkumníka.¹ Internetu bývá dále obecně vyčítána nemožnost vysoké reprezentativnosti, přestože je jeho využívání v populaci rozšířené, nezasahuje ji v celé její šíři.

Po výčtu nevýhod sběru dat bychom se však naopak rády zaměřily na možnosti jeho využití tam, kde jsou tyto nevýhody minimalizovány a internet představuje rozšíření pole možností výzkumu, jeho zlepšení, jednodušší vyhodnocování získaných dat a zároveň minimalizaci nákladů.

Článek si nečiní nárok na vyčerpávající popis možností internetového výzkumu, spíše se snaží reflektovat praktické zkušenosti z jeho tvorby.

Možnosti využití internetu k získávání výzkumných dat u některých minorit a subkultur

Domníváme se, že využití internetu pro sociologické šetření je vhodnou variantou především u specifických cílových skupin, jako jsou některé minority (například sexuální či náboženské)

a dále subkultury, především nekonformní subkultury mládeže. U těchto skupin totiž:

- internet představuje běžně využívaný komunikační prvek,
- existuje poměrně velká uzavřenost vůči většinové společnosti/mainstreamu (Mugleton, 2000), což může představovat zásadní snížení možnosti dostupnosti výzkumného vzorku,
- anonymita představuje zásadní faktor ovlivňující ochotu poskytnout data.

Minorita

Minorita tvoří podskupinu vůči určité skupině. Dle Sheafera (1996) je minorita „podřízená skupina, jejíž příslušníci mají významně méně kontroly nebo moci nad vlastními životy, než mají příslušníci dominantní nebo většinové společnosti“. Minority bývají národnostní, rasové, náboženské, sexuální atd. Za teoretický nástroj identifikující hranice menšiny bývá považována kultura.

Subkultura

Subkulturu lze definovat např. jako „skupinu, která je částí širší kultury, ale má své odlišné normy, hodnoty a životní styl“ (Geist, 1992, s. 474). Míra rozdílnosti subkultury od kultury, jejíž je součástí, se může lišit minimálně nebo může být vůči celé kultuře zcela v opozici – hovoříme o tzv. kontrakultuře. Na subkulturu můžeme nahlížet v extrémním případě i jako na deviantní formu z hlediska hodnot, norem a vzorců chování ve vztahu k dominantní společnosti.

Možnosti využití internetu v rámci výzkumu jsme pro lepší přehlednost rozdělily do několika skupin dle způsobu získávání dat.

Webové rozhraní

Rozhraní (interface) je definované funkční propojení mezi dvěma prvky počítačového systému. Přijímá a odesílá data za průběhu generování stránek, které jsou přeměrovány přes internet a prohlíženy uživatelem, používajícím webový prohlížeč (Hlavenka, 1997).

Webové rozhraní představuje vlastní internetová stránka (s vlastní webovou adresou) s umístěným dotazníkem. Dotazník je pak sestaven podle obecně platných zákonitostí (viz např. Hedl, 2005). Odkaz na tuto stránku je následně rozšířen prostřednictvím webových stránek dalších osob (organizací), případně elektronickou poštou, obecně na místech k tomu nejvíce relevantních. Dotazník v internetové podobě z pohledu respondenta působí zcela anonymně. To lze případně omezit použitím hesel, případně kontrolou IP adres.

Vzhledem k reprezentativnosti respondentů se v rámci webového rozhraní jedná o samosběr (neboli pouze dobrovolníky vyplněná data), který předpokládá zkreslení reprezentativních dat, neboť dává možnost odpovědět jen těm respondentům, kteří chtějí či mají o danou problematiku zájem (jak uvádějí např. Veisová, Jeřábek, 2001). V některých případech ale tato nevýhoda může být naopak výhodou. Motivace k dobrovolnému vyplnění dat může zvýšit jejich validitu, selektovat osoby s vysokou mírou sounáležitosti s dotazovanou skupinou atp.

Internetový dotazník zabezpečující anonymitu snižuje značně riziko odmítnutí vyplnění respondentem či zkreslení jeho odpovědi.

Také bychom chtěly zdůraznit výhodu tohoto typu dotazování, kdy má respondent možnost vyplnit dotazník v libovolné době a v okamžiku, kdy má čas a chuť dotazník vyplnit, což zajišťuje pozitivní a kooperativní přístup respondenta a opět zvyšuje validitu dat.

Při porovnání s jinými typy sběru dat je tento způsob výrazně levnější variantou a navíc šetří čas při zapisování dat do databázových souborů, jež v tomto případě odpadá, neboť webové rozhraní automaticky zapisuje všechny odpovědi z vyplněných dotazníků do předem zvoleného formátu souboru.

U dotazníku prostřednictvím webového rozhraní je velice důležité zmínit také FOI (fill-out index). Jde o číslo udávající poměr mezi počtem reálných respondentů a počtem všech potencionálních respondentů. Obvykle se v průběhu času mění – na počátku výzkumu je nárůst respondentů velký, postupem doby klesá.

Diskusní fóra

Diskusní fórum je otevřená komunikační platforma v prostředí internetní sítě (dříve též na FidoNetu, BBS atd.), kde může skupina posílat zprávy stylem „od jednoho ke všem“ a obdobně jsou zasílány i odpovědi. Je takto vytvořena „virtuální“ diskusní skupina, kdy je příspěvek každého zaslán všem ostatním, každý na něj může reagovat (buď rozesláním zprávy všem ostatním, nebo přímo konkrétním osobám) (Hlavenka, 1997). Tematicky zaměřená fóra lze nalézt na mnoha webových stránkách. Výzkumník tak může do fóra vstoupit a (prakticky anonymně) účastnit se diskuse či např. monitorovat diskutovaná témata.

Rozesílání dotazníků prostřednictvím e-mailové pošty

Rozesílání dotazníků prostřednictvím elektronické pošty je spolu s vyšším využíváním internetu vhodnou alternativou papírových dotazníků rozesílaných poštou. Výhody, které v této metodě spatřujeme, představují jednak nižší náklady (na poštovné, tisk), lepší a rychlejší možnost zpracování získaných dat (které není potřeba zpětně převádět do elektronické podoby) a dále snazší kontrolovatelnost respondenta (lze ověřit doručení dotazníku, případně ho lze snáze zaurgovat). Rozesílání dotazníků elektronickou poštou je rovněž dobře využitelné v případě skupiny, která není prostřednictvím klasické adresy dobře kontaktovatelná nebo se z různých důvodů udržuje v anonymitě.

Sekundární analýza virtuálních dat

Sekundární analýza dat zahrnuje i virtuální data zahrnující internetové stránky, obsahy internetové pošty a obsahy internetových diskusí (Hendl, 2005). Jak dále Hendl (2005) uvádí, tato data nejsou stále dostatečně výzkumně využívána, ačkoli obsahují významný potenciál. Ten prakticky spatřujeme především v analýze stránek těch skupin, kde neexistuje dostatek vhodné a dostupné literatury – opět především subkul-

turní a menšinové skupiny (např. subkultura squatterů v České republice) a dále data webových stránek vytvořených a užívaných cílovou skupinou.

Konkrétní ukázky možnosti využití internetu pro sociologický výzkum

Praktická ukázka využití metodiky webového rozhraní pro výzkum mezi homosexuální minoritou

Cílem probíhajícího výzkumu Možnosti soužití homosexuálních párů (Kubelová, 2007) bylo zmapování oblasti nesezdaného soužití, registrovaného partnerství a registrovaného manželství u homosexuálních partnerů v České republice a vybraných státech Evropské unie. Objektem zkoumání dále bylo rodičovství ve vztahu k soužití homosexuálních párů a monitoring společného soužití u homosexuálních párů. Snažou bylo dále zjistit, zda je legislativa z pohledu homosexuálních párů vyhovující a zda nedochází vzhledem k sexuální orientaci k některým formám diskriminace.

Informace potřebné pro zpracování výzkumu byly získány prostřednictvím studia obsahové analýzy příslušných legislativních opatření. Sběr dat předcházelo několik kroků, včetně příprav zahrnujících mapování základního souboru. Tvorbě dotazníku předcházela kvalitativní výzkum s použitím techniky skupinové diskuse u homogenní skupiny (homosexuálně orientovaných osob), který byl zaměřen na naše vlastní prohloubení této problematiky a zjištění problémů a nedostatků rozhovory ze strany homosexuálně orientovaných osob, sdružujících se v klubech či sdruženích.

Vlastní kvantitativní výzkum byl proveden metodou dotazníkového šetření prostřednictvím webového rozhraní. To bylo zprostředkováno sdruženími, která se o homosexuálně orientované osoby zajímají. Sdružení muselo vždy souhlasit s přidáním linku, kde byl dotazník zveřejněn na jejich webových stránkách včetně krátkého oslovení respondentů.

Odkaz na tento elektronický dotazník byl pak rozeslán elektronickou poštou členům klubů. Na webových stránkách, na něž byl dotazník umístěn, se každý respondent mohl přihlásit a záleželo pouze na něm, zda dotazník vyplnit chtěl, či ne. Dotazník byl ve čtyřech jazycích – český, slovenský, anglický a německý a byl roze-

slán do pěti zemí. Při dokončení vyplněného dotazníku se respondentům ukázal email, na němž měl respondent možnost kdykoli autorku kontaktovat a vznášet své připomínky, dotazy, ale i nové podněty. Domníváme se, že oslovením jsme tímto dali najevo, že se jedná o validní výzkum, což autorce několik respondentů i potvrdilo. Anonymita jednotlivých respondentů byla zajištěna tím, že byl dotazník bez přístupových hesel a byl volně dostupný pro širokou veřejnost. Tazatelka byla naopak neanonymní a web obsahoval její kontaktní informace, jež někteří účastníci výzkumu využili ke svým dotazům.

Vzhled webové stránky s dotazníkem byl volen tak, aby nepůsobil příliš sexuálně zaměřeně, ale naopak věrohodně a byl snadno dosažitelný. Respondent věděl, kolik otázek má před sebou, a měl možnost odejít. Byla mu nabídnuta i reklama ostatních webů. Dotazník obsahoval uzavřené otázky.

Takto specifická technika dotazování byla zvolena vzhledem k předchozí zkušenosti s totožnou cílovou skupinou (Kubelová, 2007), kdy se autorce neosvědčila metoda dotazování technikou dotazníku v klasické formě jednak z důvodu malé dostupnosti respondentů, jednak z jejich obavy o zachování anonymity. Přestože byl dotazník určen především homosexuální populaci, tato nakonec tvořila pouze 30 % výzkumného vzorku (celkový počet 676 dotazníků).

Během výzkumu prostřednictvím webového rozhraní se jednak podařilo získat téměř tisíc odpovědí, jednak poměr homosexuálně orientovaných osob byl nadpoloviční. Jako velice pozitivní lze hodnotit zpětnou vazbu od organizací sdružujících homosexuály, které v průběhu výzkumu samy žádaly o umístění odkazu na dotazník na své webové stránky.

Praktická ukázka využití diskusních fór freetekno subkultury

Cílem výzkumu realizovaného v rámci diplomové práce bylo popsat komunikaci subkultury freetekno.² Tazatelka využila kombinace několika kvalitativních výzkumných metod. Vedle interview se zástupci subkultury využívala internetového diskusního fóra serveru www.tekway.cz, jehož prostřednictvím se snažila zachytit vývoj komunikace a nejčastěji užívaná témata. Tuto volbu zdůvodňuje tím, že: „internetové diskuse jsou

jedním z nejdůležitějších komunikačních kanálů této subkultury proto, že jde o subkulturu roztržtější, nesourodou“ (Houdková, 2008). Tazatelka měla problém se získáním dostatečného množství respondentů mimo internet. I na internetu se však setkala s nedostupností některých dat, která byla závislá na schválení provozovatele. Na zaheslované stránky www.xyz.cz jí nebyl administrátorem ani za studijním účelem přístup umožněn.

Podobně jsme využily internetového fóra pro probíhající výzkum *Symboly freetekno subkultury*, kde jsme se snažily o identifikaci nejtypičtějších symbolů této subkultury a jejich významu pro její členy.³ I u tohoto šetření jsme se setkali s pozitivní zpětnou vazbou, kde větší počet oslovených projevil zájem být seznámen s výsledky výzkumu a poskytl e-mailový kontakt na další členy subkultury (použitelný pro metodu snowball).

ZÁVĚR

Techniky, které jsme v článku popsaly, patří mezi moderní možnosti sběru dat. Autorky se zabývají subkulturami a menšinami, pro které jsou tyto metody dotazování vhodným nástrojem výzkumu. Zároveň pak umožňují lepší přístup k těmto cílovým skupinám a možnost navázání kontaktu s jejich zástupci.

Vzhledem k narůstajícím počtům dotazníků distribuovaných prostřednictvím webu a firmám, které tyto nejmodernější metody i technologie pro internetový sběr dat za poplatek nabízejí, se autorky domnívají, že zájem o tyto dotazníky se bude v budoucnu bohužel snižovat vzhledem

k tomu, že za vyplnění dotazníku nebude respondentovi nabízena „lákavá odměna“ a sběrem dat nebude pověřena firma, která umí data zajistit (viz. např. <http://www.datacollect.cz/sluzby-a-produkty/internetovy-vyzkum-cz/>).

Vysvětlivky:

1. To lze do určité míry eliminovat možností nastavení tzv. *cookies*, které identifikují počítač, z něhož respondent odpovídal (pozn. autorky).
2. Subkultura freetekno je v České republice známa především díky medializaci festivalu Czech tek. Jedná se o protestní hnutí vůči komercializovanému proudu elektronické hudby (pozn. autorky).
3. Zde jsme s komunikací neměly problém, z důvodu provázanosti se zmiňovanou subkulturou, což je v případě takto zaměřeného výzkumu největší výhodou (pozn. autorky).

LITERATURA

- HLAVENKA, J. a kol.: *Výkladový slovník výpočetní techniky a komunikací*. Praha: Computer Press, 1997. 3. vydání.
- HOUDKOVÁ, A.: *Komunikace subkultury freetekno*. Masarykova univerzita, FSS. Brno, 2008.
- MUGGLETON, D.: *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*. Oxford, New York: Berg, 2000.
- VEISOVÁ, E., JEŘÁBEK, H.: 2001:11 11th September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum.
- KUBELOVÁ, V.: *Rozbor právní úpravy homosexuálních párů v ČR. Závěrečná zpráva z projektu*. Interní grant Jihočeské univerzity, reg. č. 18/2006/H-ZSF. České Budějovice, 2007.
- HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.

Veronika Kubelová, Alena Kajanová
kubelis@seznam.cz, Ali.Kajanova@email.cz